

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΡΟΣ ΓΑΛΑΤΑΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ

ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

ΥΠΟ
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΖΟΛΩΤΑ

(Καθηγητοῦ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ)

A.

Ἄν ποτε πρόκειται ν' ἀναπτυχθῇ εἰς τελείαν ἐπιστήμην καὶ ἡ θεολογία καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν εὐγενῆ τοῦτον προορισμὸν αὐτῆς, ἀνάγκη νὰ συντελεσθῇ μόνον διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης.

Ἀμφιβάλλω ἂν θὰ εὐρίσκειτο ἀληθῶς ἐπιστήμων καὶ μάλιστα Ἑλλήν, κατανοῶν πράγματι καὶ μελετήσας τὴν ἱστορίαν τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς διαδόσεως τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς θεμελιώσεως αὐτῆς, ὡς καὶ τὸ ὄργανον, δι' οὗ ἐθεμελιώθη αὐτὴ καὶ ἐφθασεν εἰς ἀκμὴν θαυμασίαν, ὅστις θὰ ἴδουτο νὰ ἀρνηθῇ τὴν γνῶμην ταύτην.

Ἐπειδὴ δὲ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καλλιεργοῦνται μάλιστα ἐκεῖ, ὅπου τὸ πρῶτον ἐγεννήθησαν καὶ ὡς τὸ φυτὸν τὸ ὑπὸ Θεοῦ εἰς μίαν χώραν δωρηθὲν ἐκεῖ φυσικῶς καλλιεργούμενον μᾶλλον προάγεται, ἀξάνει καὶ φέρει καρποὺς εὐχόμεους, οὕτως ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἡ γλῶσσα ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία πληρέστερον καὶ διδάσκειται καὶ ζῆ καὶ ὀμιλεῖται καὶ διαδίδεται οὐ μόνον ἐν τοῖς σχολείοις ἀπὸ καθέδρας ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀνατροφῇ, ἐκεῖ λέγω ἀνάγκη ν' ἀναπτυχθῇ σὺν τῷ χρόνῳ εἰς καλλίκομον ἀμφίλαφον καὶ καρποφόρον δένδρον, εἰς ἐπιστήμην τελείαν καὶ ἡ Χριστιανικὴ θεολογία.

Ἄν δὲ πράγματι ὑπάρχουσι τινες τῆς Ἑσπερίας σοφοί, ἀναδειχθέντες δεῖνοι περὶ τὴν θεολογίαν ἐπιστήμονες, οὗτοι ἴσων οἱ μᾶλλον τῶν ἄλλων σπουδάζαντες περὶ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Ὅσοι δὲ τῶν ξένων κατέγεινον ὑπὸ θεοῦ ζήλου ἐμφοροῦμενοι διὰ τοῦ κόπου, τοῦ μόχθου καὶ τῶν ἰδρώτων ν' ἀναμυθῶσιν εἰς τὴν ἐπιστήμην ταύτην οὗτοι τὰ πάντα ὀφείλουσιν εἰς τὰς μελέτας τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ γλώσσης. Καὶ ὁ μὲν Κοραῖς ἵνα καταστῇ θεολόγος ὄφειλε νὰ ἐνοσῇ καλῶς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην (ὡς ὁ ἴδιος λέγει) διὸ καὶ ἐσπουδάξῃ καὶ διδασκῆται τὴν Ἑβραϊκὴν γλῶσσαν, οἱ δὲ σήμερον θεολόγοι καὶ ἱερωμένοι Ἀγγελοὶ καὶ Γερμανοὶ δὲν διατάσσουσι νὰ φέρωσιν ἀνά χειρας καὶ καθ' ὅδον ἐστὶ, τὸ εὐαγγέλιον Ἑλληνιστὶ καὶ νὰ καταγίνωσιν ἡμέρας καὶ νύκτας (οἱ μᾶλλον ἀνεπτυγμένοι) εἰς τὴν κατανόησιν καὶ τὴν σπουδὴν τοῦ πρωτοτύπου. Ἐκ τούτων, ἐγὼ τοῦλάχιστον συμπεραίω, ὅτι ἡ χώρα, ἐνθα μέλλει ν' ἀκμάσῃ πρὸ παντὸς ἡ θεολογία, ἐνθα μέλλει νὰ στεφθῇ ὡς ἱέρεια σεβαστὴ πρὸ τοῦ βωμοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας καὶ νὰ τιμηθῇ πρεπόντως ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ λαμπρότητι ὡς ἡ πρώτη πᾶνεπιστημῶν — ἡ χώρα λέγω αὕτη ἔσται ἡ Ἑλλάς. Ἐκεῖ μέλλει νὰ μορφωθῇ καὶ νὰ συστηματοποιηθῇ τελείως, ὡς ἡ ἄλλη αὐτῆς ἀδελφὴ ἡ φιλοσοφία. Διὰ ταῦτα οὐδὲν θαῦμα ἂν αὐτὸν ἐξακουσθῇ εἰς τὴν οἰκουμένην ἅπασαν ὅτι οἱ ἱκανότεροι, οἱ ἐμβριθέστεροι, οἱ φιλοσοφικώτεροι, οἱ θαυμασιώτεροι διδάσκαλοι τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θεολογίας

οἱ μόνου ἐπιστημονικῶς ἀριστα συγκεκροτημένοι, ἀνεφάνησαν — ἐν μέσais Ἀθῆναις!

Μετὰ ταῦτα ἄς μοι ἐπιτραπῇ νὰ παρουσιάσω εἰς τὸν καλὸν μου ἀναγνώστην, ἔχι βεβαίως ἕνα τοιοῦτον, οἷον ἀνωτέρω ὡς ἐν ἐνείρῳ φαντάζομαι — ὁ τοιοῦτος θὰ ἔλθῃ ἀναμφιδόλως βραδύτερον — ἀλλὰ τινὰ ἀληθῶς θεολογόντα, ὅστις τεχνικώτατα καὶ ἐπιστημονικώτατα τὴν ἱστορικὴν καὶ γλωσσικὴν πολυμάθειαν μετὰ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐμβριθεὶς τῶν γραφῶν ἐρεῦνης, τὴν γνῶσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλοσοφίας μετὰ τῶν δογμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὴν θύραθεν μετὰ τῆς ἑσῶθεν φιλοσοφίας καὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ συνδυάζων, δύναται νὰ συστηθῇ ὡς ὁ πρόκοπος ἂν μὴ τι ἄλλο, ὁ ἀποτελῶν τὴν πρωτοπορείαν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες τάχιον ἢ βράδιον μέλλουσι νὰ θαυμασθῶσιν ὑπὸ τοῦ κόσμου σύμπαντος, ἀναδεικνύμενοι ἄλλοι Χρυσόστομοι, Βασίλειοι καὶ Ἀθανάσιοι τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος!

Οὗτος εἶναι ὁ καθηγητὴς τῆς θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, Χίος τὴν καταγωγὴν καὶ ἀδελφὸς τοῦ πρὸ τινῶν μηνῶν ἐν Χίῳ τελευτήσαντος γυμνασιάρχου Γ. Ζολώτα, ὃν ὁ θάνατος σκληρῶς ἀπὸ μέσου τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ δράσεως ἀφήρησεν.

B.

Ὁ κ. Ε. Ζολώτας ἐδημοσίευσεν πρὸ τινος ὀγκῶδες βιβλίον ἐξ ὑπερπεντακοσίων σελίδων ἐπιγραφόμενον :

Ἐπομνημα εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου.

Ἡ βίβλος ἐξετυπώθη ἐν Ἀθῆναις, εἰνε δ' ὄντως ἀξία μνείας καὶ ἀναγραφῆς, τόσῳ μᾶλλον ὅσα ἐργασίαι ὅμοιαι εἶναι σπάνιαι παρ' ἡμῖν, τείνουσι δὲ καὶ πρὸς τὸ τέρμα καὶ τὸν σκοπὸν, ὃν ἀνωτέρω ἔλεγον.

Καὶ λοιπὸν, ἂν καὶ ὡς φιλοκατήγορος καὶ σχεδὸν φύσις μεμψόμοιρος ἐπικριτὴς ἀνευρίσκω πάντοτε τινὰς ἐλλείψεις εἰς πᾶν ἔργον καὶ πᾶσαν ἐπιχείρησιν, ἵνα ἔχῃ νὰ ψέξω καὶ νὰ ἐπικρίνω (εἶναι τὸ ἔργον μου, βλέπετε, καλῆ μου ἀναγνώστα) — ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὅμοιαι καὶ παρὰ τὴν θήλησιν μου πειθαναγκάζομαι καὶ βλέπω ὅτι ἂν μὴ ἐπαινέσω τὸ ἔργον, τοῦλάχιστον νὰ μὴ δύναμαι νὰ κατακρίνω αὐτὸ ἡ καὶ ἀπλῶς νὰ ψέξω. Ἐν ταῖς 500 καὶ πλεον σελίδων αὐτοῦ ἀκόμῃ δὲν ἤδυνήθην ν' ἀνακαλύψω τι τὸ ψευκτὸν, τὸ ἀμφίβολον, πολὺ δ' ὀλιγώτερον τὸ κατακριτέον ἢ καὶ ἀπλῶς ἀποδοκιμαστέον. Ὑπάρχουσι μόνον ἐλάχιστὰ τινὰ ἀμφισβητήσιμα ἢ μᾶλλον ἀτελεῖ, περὶ ὧν κατωτέρω.

Τὰ λοιπὰ, ὅσα ἤθελον ἀναφέρει, θὰ ἴσων μᾶλλον ἀξία ἐπαιῶν, νομίζω. Ὅθεν ζητήσατε, ὦ θεολόγοι, τὸ ἔργον καὶ διελεθόντες αὐτὸ, θέλετε μοι ἀποδώσει δικαιοσύνην, διότι τὸ «ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου», θέλει ἀνακαλέσει εἰς τὴν μνήμην ὑμῶν, ὅσοι ποτὲ ἠκροάσθητε μαθημάτων ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, τὸν ἀείμνησον καὶ ὑπερχύλη καθηγητὴν τῆς θεολογίας, οὗ ὁ θάνατος ἀπυστέρησε τὴν Ἑλλάδα στήλην πυρὸς καὶ ἔβρημα καὶ ζήλου φωτός, τὸ ποτὲ σέμνωμα καὶ ἐγκαλῶπιμα τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου, τὸν Χίον Νικόλαον Δαμαλᾶν.

Ἐμπρὸς λοιπὸν, ὦ θεολόγοι! Ζητήσατε τὸ ἔργον! Ἐν αὐτῷ θὰ εἴρητε ἔρμηνειαν τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς πληρῆ, πολυμάθειαν ἔκτακτον καὶ δευδερκίαν κριτικῆς, ἅμα δὲ καὶ ἐργασίαν ἐτοιμὴν, πολλὴν καὶ μεγάλην καὶ εὐνοειδῆτον καὶ πρὸ πάντων συγγραφῆς λαλοῦντα ἐξ ἐνδομύχου ψυχῆς καὶ καρδίας πεποιθίας καὶ ἀληθῶς πιστευούσης διότι τὸ ἔργον εἶναι οὐ μόνον πολυμαθοῦς, ἀλλὰ καὶ εὐσεβοῦς τέκνον τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, πιστὸς καὶ προσεχόμενος καὶ αὐτῆς ἐτι τῆς ἱεράς παραδόσεως, προτιμώντος δ' ἐκάστοτε τὴν ἔρμηνειαν τῶν Πατέρων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὁσάκις αὐτὴ λογικῶς συμβιβάζεται πρὸς τὴν

καθαράν, τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν καὶ ταυτοχρόνως πρὸς τὰ δόγματα τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Παρά ταῦτα καὶ ἡ διαίρεσις τῆς σκέψεως καὶ ἡ σαφήνεια τῶν ἰδεῶν τοῦ συγγραφέως συνεπισύρει τὸν ἀναγνώστην τόσον, ὥστε ἂν καὶ τὸ λεκτικὸν δὲν φαίνεται ἀρκούντως ἐπεξεργασμένον, ῥεῖε ὅμως τόσον φυσικῶν καὶ ὁμαλῶν, ὥστε μόλις φαίνεται ἔχον ἀνάγκην ἐπιπροσθέτου τινος στολισμοῦ, κτενίσματος καὶ ψιμυθιώσεως. Ἀληθὲς ἐστὶ φαίνεται πως κοινὸν καὶ τετριμένον ἔν τισι, ἀλλ' ἡ διαύγεια λέγω τῶν ἰδεῶν παρουσιάζει αὐτὸ φυσικώτατον, πολλαχοῦ ἐπιτυχῶς ἐπηρεαζόμενον ὑπὸ τοῦ λεκτικοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῶν ἱερῶν Γραφῶν καὶ εἶδει νὰ εἶνε μᾶλλον ἠθισμένον, νομίζω.

Ἰδοῦ μερικώτερον τοῦ βιβλίου ἢ διαίρεσιν.

α') Ἡ προεισαγωγὴ ἐκ 12 σελίδων.

β') Τὰ προλεγόμενα ἐκ 312 σελίδων, ὑποδιαιρούμενα ὡς ἑξῆς: 1ον. Σπουδαιότης τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς (σελ. 12—32). — 2ον. Ἡ Γαλατία καὶ αἱ ἐν αὐτῇ Ἐκκλησίαι (ἱστορία λίαν ἐνδιαφέρουσα καὶ πλείστα σκοπεῖν ἀσμεῖα τῶν πρώτων χρόνων τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας διαφωτίζουσα (σελ. 33—154). — 3ον. Ἡ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴ ἐιδικώτερον (σελ. 155—312). — Μετὰ δὲ τὴν τόσον πολλοὶν ἱστορικῶν ἔκθεσιν καὶ περιγραφῆν τῆς χώρας καὶ τῆς καταστάσεως τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτῆς, ἐπέρχεται τέλος, ὡς ἀδάμας πολῦτιμος, τιμαλφέστατος. Ἰνα στολλῆς τὸν ἐξ ἀπέφθου χριστοῦ δακτύλιον, — ἦτοι δλοκλήρον τὸ μέχρι τοῦδε ἔργον, ἡ Ἐρμηνεία τῆς ἐπιστολῆς ἐν σελίδι 280 περιχομένη ἀπὸ σελ. 313—592).

Ἡ Ἐρμηνεία αὕτη εἶνε πλήρης. Εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν αὐτῆς συνέβαλον οἱ ἐπισιμότεροι θεολόγοι, ἔχι ἐνὸς ἀλλὰ πολλῶν αἰῶνων καὶ ἐθνῶν δύναμαι ἀφόβως νὰ εἶπω, διότι δ κ. Ε. Ζολώτας ἐχρησιμοποίησε πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πλεόν τῶν 150 ἐπισιμότητων τῆς θεολογικῆς ἐπισιμῆς (ἂν μοι ἐπιτρέπεται ἡ λέξις). Ἐν σελίδι 300 μέχρι 312 ἀναγράφονται τὰ ὄνόματα τῶν ἐρμηνευτῶν, οὓς ἀναζητήσας ἐπωφελέθη εἰς τὴν συγγραφῆν τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Ἐν αὐτοῖς εὐρίσκονται οἱ πρωτεύοντες τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας πατέρες, οἱ Ἕλλησες ἐξέχοντες θεολόγοι, οἱ πρωτεύοντες Ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες τῆς Δύσεως πρὸ τοῦ σχίσματος καὶ τέλος οἱ πρωτεύοντες τῶν νεωτέρων θεολόγων καὶ μάλιστα οἱ τῶν Διαμαρτυρομένων.

Οὗτω βλέπει (καὶ μετὰ τινος φιλαυτίας) ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης τὸν Χρυσόστομον, Φύτιον τὸν μέγαν, τὸν Θεοφύλακτον, τὸν Ζυγαρένον, τὸν Ἀμβρόσιον, τὸν Δύγοντινον καὶ ἄλλους, ἐκ τῶν νεωτέρων τοὺς Γερμανοὺς ἀλλὰ καὶ Γάλλους καὶ Ἀγγλοὺς, ἐξέχοντας διαμαρτυρούμενους πρὸ πάντων θεολόγους καὶ ἱστορικοὺς. Τοῦτων ὄλων οὐδενὸς τὴν γνώμην προτιμᾷ χάριν τοῦ ὀνόματος, καταδεικνύει δὲ πᾶσαν σφαλερὰν ἐρμηνείαν. ἀδιαφορῶν ἂν τ' ὄνομα τοῦ σφάλλοντος εἶνε μικρὸν ἢ μέγα· μόνον χάριν τῆς ἀληθείας ἐργάζεται καὶ κοπιᾷ καὶ ὑπὲρ αὐτῆς ἀκαταπόνητος ἀμύνεται καὶ τῶν δογμάτων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω δὲ βασίζεται μὲν ἐπὶ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς λογικῆς, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐκπίπτει εἰς σκεπτικισμὸν στηριζόμενος πάντοτε εἰς τὸ ὑψιπέτες Πνεῦμα τῆς διδασκαλίας τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, ὡς εἶπον. Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν λογικὴν, ἱστορικὴν καὶ θεολογικὴν ἀκρίθειαν, ὑπεθυμίζει εἰς τὸν ἀναγνώστην τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν δέξνουν τοῦ ἀειμνήστου ἐκείνου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου Doelinger, οὗ αἱ συγγραφαὶ κατεργασμένον τὴν Ἀγίαν Ἐδραν καὶ διόσεις αὐτὴν ἐκ θεμελίων.

Σὺν τούτοις προστεθήσθω ὅτι ἐρμηνεία πληρεστέρα καὶ ἐκτενεστέρα οὐδεμία ἐξεδόθη μέχρι τοῦδε, ὡς ἐγὼ τοῦλάχιστον γινώσκω, εἰς οὐδεμίαν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου καὶ αὐτῶν δὲ τῶν Ἐθαγγελίων αἱ ἐρμηνεῖαι τυγχάνουσι σχετικῶς πολὺ βραχυτέρας, ἵνα μὴ εἶπω ἀτελεῖς.

Οὕτω λοιπὸν τὸ ἔργον παρουσιάζεται ἐνώπιόν μου ὡς ἐρμηνεία, δυναμένη νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὑπόδειγμα οὐ μόνον εἰς τοὺς Ἕλληνας θεολόγους, ἀλλὰ καὶ τοὺς τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν.

Τέλος καὶ τὰ περὶ τοῦ λεκτικοῦ τῆς ἐπιστολῆς μερικώτερον ὡς καὶ περὶ τοῦ λεκτικοῦ καὶ τῆς φρασεολογίας τοῦ Παύλου καὶ τῆς ἐπιρροῆς ταύτης ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν καθ' ὅλου καὶ ἐπὶ πάντα τὰ μέλη αὐτῆς κατὰ τὸν πρῶτον τοῦ Χριστιανισμοῦ αἰῶνα ἔχουσι καλῶς πάντα ὅσα ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς. Λαμβάνω ἕως τὸ θάρρος νὰ παρακάλεσω ἵνα μοι ἐπιτρέψῃ δ κ. καθηγητῆς νὰ μὴ συμφωνῶ καθ' ὅλοκληρίαν εἰς μίαν γνώμην αὐτοῦ, ἣν ὡς οὐσιώδη κρίνω καλὸν νὰ ἀναφέρω. Ἐν σελίδι 303 τὰ γραφόμενα παρίστανται, ἂν μὴ τι ἄλλο, βεβαίως ὅμως ἑλλειπῆ καὶ ὄλος ἀτελής. Νομίζω ὅτι ἴσως ἡ φηροσκευτικότης τῶν συγγραφέων καὶ ἡ αὐστηρά τῶν πατροπαραδότων τήρησις ἐκώλυσε αὐτὸν ἀπὸ τούτου. Ἐξηγοῦμαι. Ἀπροκειμένον λέγει, περὶ κηρύγματος πρὸς τὰ Ἔθνη, εἴτε ἀπὸ στόματος, εἴτε ἐγγράφως γινόμενον, ἡ φρασεολογία τοῦ Παύλου ἔσχεν, ὡς εἰκὸς, πρώτη τὴν μεγίστην ροπήν ἐπὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν τῶν ἄλλων Ἀποστόλων καὶ τῶν Ἑλληνιζόντων συνεργῶν, οὓς πλείστους εἶχε μαθητὰς ὁ Παῦλος. Ἀληθῆ ταῦτα, ἀλλ' ἀνεπαρκῆ.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν εἰρημένων εἶδει νὰ προστεθῶσι καὶ τὰ ἐξῆς ἀναμφισβήτητα: «Ἐπὶ τοῦ Παύλου, νομίζω, ἐξησκήθη κυρίως ἡ μεγίστη ἐπιρροὴ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, τῶν Ἑλληνικῶν ἰδεῶν, τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ καθ' ὅλου τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὡς καὶ ἐφ' ὅλων τῶν ὁπωσοῦν ἐπιστημῶν καὶ ἀνεπτυγμένων Χριστιανῶν τὸν τότε. Τὸ θαῦμα, ὅπερ τῷ συνέδῳ κατὰ τὴν ἐξ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἀμασκόν ἐδόξ, εἶνε τὸ πρῶτον, ὅπερ διήνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς αὐτοῦ μεθ' ὃ κατηχηθεῖς εἰς τὴν νέαν θρησκείαν ἀνεδείχθη μέγας, ἵνα μὴ εἶπω ὁ πρῶτος τῶν Ἀποστόλων εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ὑψηλῶν ἰδεῶν τοῦ χριστιανισμοῦ διὰ τῆς περὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φιλοσοφίαν βαθείας αὐτοῦ μαθησεως, δι' ἧς καὶ τοὺς Χριστιανούς καὶ τοὺς ἐθνικούς καὶ πάντας τοὺς ἀκρατάς αὐτοῦ κατέθελε, κατέπειθε, συμπάρεστυρεν, ὡς πλείστα δυνατόις νὰ ἴδῃ παραδείγματα ἐν ταῖς θαυμασίαις αὐτοῦ ἐπιστολαῖς.

Ἡ καὶ ἄλλως λέγω ἀκριβέστερον ὅτι «ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔσχε τὴν μεγίστην, ὡς εἰκὸς, ροπήν εἰς τὴν φρασεολογίαν οὐ μόνον τοῦ Παύλου, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν συγγραφέων τῆς Καινῆς Διαθήκης, μὴ δὲ τοῦ μεταφραστοῦ τοῦ Ἐθαγγελιστοῦ Ματθαίου ἐξαιρουμένου καὶ πάντων τῶν μετὰ ταῦτα ἱερῶν συγγραφέων, ἀποστόλων καὶ μαθητῶν. Ὅθεν καὶ οὐδὲν θαῦμα ὅτι ἄριστοι θεολόγοι καὶ διδάσκαλοι τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ὡς μέλη ἄριστα τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἀνεδείχθησαν ἔκπαλοι οἱ ἄριστοι Ἑλληνισταί.

Ἐκ τῆς ἰδέας ταύτης φαίνεται κυρίως ἀχθεῖς καὶ ὁ Μέγας ὄντως Βασιλεὺς, ὁ πρῶτος ἴσως Ἑλληνιστῆς τοῦ αἰῶνος του, συνίστα εἰς τοὺς Χριστιανούς πάντας τὴν σπουδὴν καὶ τὴν μελέτην τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, γράφων τὴν ἐξακουστὴν ἐκείνην «παραίνεσιν του πρὸς τοὺς νέους», ἵνα οὕτω καταστῶσιν ἐν πᾶσιν ἐντριβέστεροι καὶ κατανοῶσι βαθύτερον τὴν Χριστ. Θρησκείαν καὶ τὰ μυστήρια καὶ τὰ δόγματα αὐτῆς, τὰς ὑψηλὰς καὶ καθ' ὅλου τὰ ἱερά αὐτῆς βιβλία.

Τέλος αἱ γλωσσικαὶ παρατηρήσεις καὶ αἱ συγκρίσεις τοῦ λεκτικοῦ τῆς Κ. Δ. αἱ μερικώτερον τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ταύτης πάλιν πρὸς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν, εἶνε λίαν ἀναγραφῆς ἀξία καὶ ἀνακαλοῦσιν εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀναγνώστου τῆς ἐργασίας τοῦ μεγάλου τῆς Χίου τέκνου, τοῦ Ἀδμαντίου Κοραῆ. Νομίζω δὲ ὅτι καὶ ἀξίζει ν' ἀναγράψω τινὰς ἐξ αὐτῶν, ἵνα ἔτι μᾶλλον κατανοηθῶ καὶ καταστῆ καταφανῆς ἡ ἀξία τοῦ βιβλίου. Θέλω δὲ ἀρκεσθῆ εἰς τὰς ἑξῆς μόνον ὀλίγας.

Ἐν σελίδι 354. «Ἱστορεῖν καὶ ἱστορία». Σημαίνει δὲ ἡ ἱστορία παρὰ τοῖς δοκίμοις τὴν εἰδήσιν, τὴν ἐμπειρίαν, τὴν ἐπιστήμην, τὴν τε ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως γνώσιν καὶ τὴν παρ' ἄλλου. Τὸ δὲ «ἱστορεῖν» τὸ ἀνιδορεῖν ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ ἐρευνᾶν τοῦ πυθθάνεσθαι. Ἀπὸ δε τοῦ Ἀριστοτέλους ἢ τε ἱστορία

καὶ τὸ ἱστορεῖν ἀπαντῶσιν εἰς τὴν σημασίαν, ἣν ἔχουσι παρ' ἡμῶν.

Ἐν σελ. 363. «Δοξάζειν» παρὰ τοῖς δοκίμοις σημαίνει νομίζειν κλπ. Ἀπὸ δὲ τοῦ Πολυβίου ἔχει καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ τιμᾶν, παρὰ τοῖς Ὁ. καὶ τῇ Κ. Δ. οὐδέποτε ἀπαντᾷ ἐν τῇ πρώτῃ ἐννοίᾳ, ἀλλ' αἰεὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ. Ὅθεν ἐν τῇ Κ. Δ. = τιμᾶν, μεγαλύνειν, αἰνεῖν, ὑμνεῖν, ἐγκωμιάζειν, εὐλογεῖν, δοξολογεῖν.

Ἐν σελίδι 410. Ἀναγράφονται τὰ ἐξῆς «Συνίστημι», τὰ εἰς μι ρήματα ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Δ'. αἰῶνος π. Χρ. ἤρξαντο τρεπόμενα εἰς βαρύτερα καὶ συνηρημένα. Ἀπὸ τοῦ 336 π. Χρ. ἐν ἐπιγραφῇ Ἀττικῆς ἀπαντᾷ «ὄμνουν» ἀπὸ δὲ τῆ 200 π. Χρ. οἱ βαρύτεροι τύποι τῶν ἐκ μι εἶναι πολυπληθεῖς. Ὁ Πολύβιος οὐδέποτε λέγει «δεικνύασιν» «ὄμνύασιν», ἀλλ' αἰεὶ «δεικνύουσιν», «ὄμνύουσιν». Ὁστος πρῶτος ἔγραψε καὶ ἱστώνω, ἀποφεύγων τὴν χωσμοδίαν τοῦ «ἰστώω», βραδύτερον δ' ἐλέγχῃ καὶ ἰστώ.

Τὸ ἱστώνω ἀπαντᾷ τις ἐν Β' πρὸς Κορινθίους κεφ. Γ'. 1 καὶ ἀλλαχοῦ· ὁ δὲ παλαιὸς τύπος συνίστημι περισσώθη ἐν Ρωμ. ἸΣΤ'. 1. — Ἐν τῇ Κ. Δ. ἀπαντᾷ καὶ τὸ στήκω ἐκ τοῦ ἔστικα ἀντιτιθέμενον πρὸς τὸ πίπτειν Ρωμ. ἸΔ' 4. Ἐν σελ. 414. Τὸ ἀθετεῖν συχνάκις εἴρηται παρὰ Πολυβίῳ καὶ Πλουτάρχῳ· σημαίνει «ἀθετοῦ ποιεῖν, αἰρεῖν, καταλύειν, ἀποτοῖ εἶσθαι», ἀντίθετον τῆ «τιθεῖναι, ἀποδέχσθαι». Ἀπαντᾷ δὲ πολλάκις παρὰ τοῖς Ὁ' καὶ ἐν τῇ Κ. Δ. συνώνυμον τοῖς «ἀκυροῦν, καταργεῖν».

Ἐν σελ. 431. «Κατάρα» (κελάρα) ἀντίθετον τῇ εὐλογία (ὑπεράγα) ἢ λέξις ἀπαντᾷ παρ' Αἰσχύλῳ, Εὐριπίδῃ, Πλάτωνι καὶ τοῖς μεταγενεστέροις.

Ἐν σελ. 458. Τὸ ζωοποιεῖν ἀπαντᾷ ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Θεοφράστου καὶ σημαίνει «ποιεῖν ζῆν» ζῶντα ἀποδεικνύειν, παρέχειν ζωὴν». Τὴν ἔννοιαν ταύτην ἔχει ἐν τῇ Κ. Δ. καὶ παρὰ τοῖς Ραβδθίοις καὶ παρὰ τοῖς Ἀραβί, καὶ παρὰ τοῖς Λατίνοις καὶ παρ' ἄλλοις. Παρ' Ὀμήρῳ λέγεται «ἐννοῦσαι ἀλκήν». Παρ' Ἀριστοφάνῃ «τόλμημα τοληκοῦτον ἐνδύεσθαι». Παρὰ Λουκιανῷ «ἀποδυάμενοι τὸν Πυθαγόραν τίνα μετρημίεσω μετ' αὐτὸν; Καὶ παρὰ Διδανίῳ «ρίψας τὸν στρατιωτὴν ἐνέδου τὸν σοφιστήν». κλπ.

Ἐν σελ. 465. Χριλὸν ἐνεδύσαοις = τὸν χριλὸν περιεβαλεῦθη· ἢ ἀπὸ τοῦ ἐνδύματος μεταφορὰ αὕτη ἀπαντᾷ καὶ παρὰ τοῖς θύραθεν οὐ σπανίως καὶ ἐν τῇ Π. Δ. καὶ ἐν τῇ Κ. Δ. καὶ παρὰ τοῖς Ραβδθίοις καὶ παρὰ τοῖς Ἀραβί, καὶ παρὰ τοῖς Λατίνοις καὶ παρ' ἄλλοις. Παρ' Ὀμήρῳ λέγεται «ἐννοῦσαι ἀλκήν». Παρ' Ἀριστοφάνῃ «τόλμημα τοληκοῦτον ἐνδύεσθαι». Παρὰ Λουκιανῷ «ἀποδυάμενοι τὸν Πυθαγόραν τίνα μετρημίεσω μετ' αὐτὸν; Καὶ παρὰ Διδανίῳ «ρίψας τὸν στρατιωτὴν ἐνέδου τὸν σοφιστήν». κλπ.

Ἐν σελίδι 529. Ἡ λέξις «ἀγάπη» ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς Ὁ' καὶ ἐν τῇ Κ. Δ. παρὰ δὲ τοῖς θύραθεν οὐδαμοῦ. Οἱ Ὁ' μεταφράζουσι δι' αὐτῆς τὴν λέξιν ἀχαβᾶ. Ἐν τῇ Κ. Δ. ἐν μὲν ταῖς Πράξεσι παρὰ τῷ Μάρκῳ καὶ Ἰακώβῳ δὲν εἴρηται ἡ λέξις, ἀπαξ δὲ μόνον εἴρηται παρὰ Ματθαίῳ (ΚΔ' 12) καὶ Λουκᾶ (ΙΑ' 42) πλεονάκις παρὰ τῷ Παύλῳ, τῷ Πέτρῳ, τῷ Ἰούδᾳ καὶ πλειστάκις παρὰ τῷ Ἰωάννῃ. Ἀπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἀπαντᾷ ἡ λέξις «ἀγάπησις». Ἀντ' αὐτῆς οἱ ἡellenοὶ ἐποιοῦντο χρῆσιν τῆς φιλίας, τοῦ ἔρωτος, τῆς στοργῆς, τῆς φιλανθρωπίας, τοῦ ἐλέους.

Ἐν σελ. 531. Ἡ λέξις «πεισμονή» εἶνε τῶν ἀπαξ λεγομένων ἐν τῇ Κ. Δ. Ἀπαντᾷ δὲ καὶ παρ' Ἰγνατίῳ ὁμοίως παρὰ τοῖς Ἐκκλησιαστικοῖς π.χ. τῷ Χρυσόστομῳ, τῷ Ἐπιφανίῳ, τῷ Ἰγνατίῳ καὶ ἄλλοις. Παρ' Ἐδσταθίῳ («Ὀμήρου παρεκβολαί») εἴρηται πολλάκις, σημαίνει δεισχυρογνωμοσύνην, τὸ σκληροτράχηλον, τὸ ἀμετάπειστον.

Ἄρκοσι τ' ἀνωτέρω, νομίζω, ὅπως ὁ ἀναγνώστης εἰκόσῃ ὅποιον ἠγαυρόν περιχλίσαι ἢ βέλως αὕτη τοῦ κ. Ε. Ζολῶτα.

Ὅθεν ἀπὸ καρδίας συγκαίρων, εὐχομαι ἵνα ὁ ἀνὴρ παρουσιάσῃ ἡμῖν καὶ ἄλλα ὅμοια ἔργα, ὅσον τὸ προκείμενον, ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ Χριστοπεωνόμου πληρώματος καὶ πρὸς τιμὴν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, ἧς ἔγκριτον μέλος πάντοτε ἀπετέλεσεν.

ΚΩΝ. Α. ΠΑΠΑΖΗΣ

Ἡ Ἀριάδην. — Ἡ ἐναρξίς τῶν παραστάσεων τῆς ἐφετεινῆς καλλιτεχνικῆς περιόδου εἰς τὸ Μελόδραμα τῶν Παρισίων ἐγένετο μετ' ἐν νέον ἔργον τοῦ ἐνδόξου Massenet, μετ' ἐν καινοφανῆ ἀριστούργημα τοῦ ἀθανάτου συγγραφέως τῆς Manon, μετ' ἐν Ἀριάδην. Τὸ ἔργον τοῦτο, ἔμμετρον δράμα εἰς πέντε πράξεις, εἶναι ἐκ τῶν καλυτέρων, τὰ ὁποῖα ἐξῆλθον ἐκ τοῦ γλαφυροῦ καὶ γονίμου καλῶν τοῦ Catulle Mendès, τοῦ κορυφαίου τῶν γάλλων συγγραφέων ποιητῶν σύναμα δὲ καὶ κριτικῶν. Ἡ ὑπόθεσις εἶναι Ἑλληνικὴ καὶ ἔχει ἐν ὁλιγίστοις ὡς ἐξῆς. Ἡ Ἀριάδην ἐράται τοῦ Θησέως-εἰς ὃν δίδει καὶ τὸ ἱστορικὸν νῆμα δι' οὗ θά νικήσῃ τὸν Μινώταυρον — καὶ νυμφεύεται αὐτὸν, ὅστις τὴν ἀνταγαπῆ. Ἡ ἀδελφὴ ὁμῶς τῆς Ἀριάδηνς ἢ Φαίδρα ἐράται ἑμμανῶς τοῦ Θησέως, ὅστις ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ αἰσθήματα αὐτῆς. Ἡ Φαίδρα ὁμῶς αἰσθανθεῖσα ὅτι ἡ ἀδελφὴ τῆς ἀντελήθη τὸν μετὰ τοῦ Θησέως ἔρωτα τῆς, κατηγορεῖ τὴν Ἀφροδίτην ὡς ἀποπλανήσασαν αὐτὴν καὶ θραύει τὸ δια λίθου ἀγάλμα αὐτῆς ὅπερ πίπτει καὶ τὴν κατασυντρίβει. Ἡ Ἀριάδην, κατὰ ἀδελφῆν, μεταβαίνει εἰς τὸ βασιλεῖον τοῦ Πλοῦτωνος καὶ κατορθώνει νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν γῆν τὴν προσφιλεῖ ἀδελφὴν τῆς. Αὕτη ὁμῶς μόλις συναντηθεῖσα ἐκ νέου μετὰ τοῦ Θησέως, ἀγνώμων καὶ ὑπεῖκουσα εἰς τὸ σφοδρὸν πάθος τῆς ἀναχωρεῖ μετὰ τοῦ Θησέως.

Τὸ ἔργον τοῦτο μελοποιήθη ὑπὸ τοῦ Massenet παιχθὲν μετὰ περισσῆς ἐπιτυχίας, εἶναι προωρισμένον νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀκατανίκητον δύναμιν καὶ τὴν ἀχαλίνωτον ὀργὴν τοῦ ἔρωτος.

Ὁ Massenet κατώρθωσε διὰ τῆς μουσικῆς διὰ καταλλήλων ἡδυμῶλων ἤχων νὰ χαρακτηρίσῃ ἐν ἔκαστον τῶν ὀργῶντων προσώπων τοῦ δράματος. Ἡ μουσικὴ εἶναι πλήρης δυνάμεως καὶ ἤψους. Ἡ φύσις τῆς Ἀριάδηνς συνεχῶναι τὰ μάλιστα μετὰ συμπαθείας τοῦ συνθέτου. Διὰ τοῦτο ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὴν τὰ κάλλιστα καὶ συγκινητικώτατα μέρη τῆς συνθέσεως του. Κατὰ τὴν γνώμην δὲ τῶν κριτικῶν ὁ ρόλος τῆς Ἀριάδηνς θεωρεῖται ἡδὴ ἐκ τῶν καλλίστων τοῦς ὁποίους ἐφίλοστέχνησεν ὁ μέγας συνθέτης.

Τὸ ἔργον τοῦ Κου Σ. Ἀντωνοπούλου. — Ἡ ἐλλειψίς ἔργου Ἑλληνικοῦ περὶ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν γένει ἦτο λίαν αἰσθητή. Διότι εἶναι ἀλθῆς, οὐστὺχῶς ὅτι οἱ πλείστοι λίαν ἀσαφεῖς καὶ ἀτελεῖς ἰδέας ἔχομεν, ὡς μὴ ὀφείλει, περὶ Μικρᾶς Ἀσίας, περὶ τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς, περὶ τῶν ὕλικῶν καὶ ἠθικῶν αὐτῆς δυνά-